

Tai drėskiau ožius, į tvorą *įsikabinęs*. – Ich kōtze, über den Gartenzaun *mich beugend (hängend)* (61). Į tvorą *įsikabinęs*, tai ne per tvorą persilenkęs.

Autorius tiesiogiai sugretina rusų tarminę (iš Sibiro) frazemą *čertėj davát'* su lietuvių *velnių gauti* (112). Geriau būtų buvę sugretinti su visai tokiu pat junginiu *velnių duoti*, kurį galėjo rasti LKŽ II tome prie žodžio *duoti*.

Knygos gale pateikiamos plačios išvados, išplaukiančios iš kiekvieno skyrelio. Štai kalbėdamas apie trečiąjį skyrelį autorius labai įtaigiai parodo, kaip daugelis frazemų yra glaudžiai susiję su senovės mitologiniais vaizdiniais ir kaip krikščionybė keitė pagoniškų dievybių interpretavimą.

Knygą baigia autorius kukliai vertindamas savo tyrinėjimų rezultatus ir vildamasis, kad istorinis frazeologijos tyrinėjimas plėsis. Nėra abejonės, kad ir pats autorius toliau vaisingai dirbs šioje srityje, kur dirvonai platūs, o jų purentojų maža.

Jonas Paulauskas

Antanas Pakerys, Akcentologija, I: Daiktavardis ir būdvardis, Kaunas: Šviesa, 1994, 423 p.

Aptariamoji knyga yra Antano Pakerio, žinomo lietuvių fonetikos ir akcentologijos specialisto, monografijos pirmasis tomas. Čia pateikta gausi ir statistiškai apdorota bendrinės kalbos daiktavardžių (p. 8-306) ir būdvardžių (p. 307-400) kirčiavimo medžiaga, ypač kreipiant dėmesį į akcentinių normų kodifikacijos pokyčius, žodžių ir jų formų kirčiavimo įvairumą tar-mėse, taip pat į šnekamosios kalbos kirčiavimo polinkius (apie pastaruosius sprendžiama iš Vilniaus pedagoginio universiteto studentų lituanistų apklausos duomenų). Darbo pagrindu imamas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ trečias leidimas (Vilnius, 1993). Analizuojami tik savieji žodžiai, skoliniai, išskyrus tuos, kurių nėra „Tarptautinių žodžių žodyne“ (Vilnius, 1985), neįtraukti¹. Knygoje, be trumpos pratarmės (p. 5-7), dar yra išsami bibliografija (p. 401-413), lingvistinių sutrumpinimų sąrašas (p. 413) ir žodžių darybos afiksų (taip pat pradmenų bei baigmenų) rodyklė (p. 414-423).

¹ Autorius jų kirčiavimą aptaria atskiroje monografijoje, žr. A. P a k e r y s, Tarptautinių žodžių kirčiavimas, Kaunas, 1991.

Darbe laikomasi darybinio medžiagos klasifikacijos principo. Pirmiausia aptariami pirminiai, arba paprastieji, žodžiai (p. 8-41, 307-312)², po to - gausūs priesagų vediniai (p. 41-204, 313-362), galūnių vediniai (p. 205-247, 363-373), priešdėlių vediniai (p. 247-262, 373-379), dūriniai (p. 262-303, 379-389). Skyrium glaustai apžvelgiamas sudaiktavardėjusių žodžių (p. 303-306), subūdvardėjusių dalyvių (p. 390-395) ir įvairių būdvardžio formų (p. 395-400) kirčiavimas. Darybinio kriterijumi suskaidytų skyrių viduje medžiaga grupuojama į poskyrius pagal kirčiuotes. Poskyriuose vardažodžiai nagrinėjami atsižvelgiant į pavyzdžių su konkrečia galūne (pirminiai žodžiai) arba su atskiru darybos afiksų (dariniai) gausumą ir dažnumą (plačiau žr. knygos pratarmėje, p. 6).

Pakerys pirmą kartą lietuvių kalbotyros istorijoje pateikė išsamų akademinį vardažodžio - didžiausio bendrinės kalbos posistemio - kirčiavimo vaizdą. Nors jau nuo Ferdinando de Saussure'o laikų buvo žinoma, kad lietuvių kalbos žodžių kirčio vieta yra glaudžiai susijusi su jų darybine ir morfemine sandara, o Paulas Garde'as septintajame dešimtmetyje ištobulino teorinius morfologinės akcentologijos pagrindus³, sinchroninė lietuvių akcentologija maždaug iki devintojo dešimtmečio gerokai atsiliko nuo žodžių darybos ir morfologijos tyrimų⁴. Net ir po to, kai Aleksas Girdenis, remdamasis morfemų akcentinėmis savybėmis, 1985 m. pateikė bendrinės kalbos kirčiavimo sistemos aprašymo modelį⁵, akademinuose veikaluose atskirų kalbos dalių kirčiavimo ypatumai aptarti, deja, tik paviršutiniškai juos siejant su žodžių daryba ir morfemine sandara⁶. Todėl apie kirčiavimo tipų distribuciją įvairios darybos vardažodžių posistemiuose, apie darinių ir

² Skliaustuose pirmieji skaičiai nurodo puslapius, skirtus daiktavardžių, antrieji - būdvardžių analizei.

³ Plačiau apie tai ir lit. žr.: B. S t u n d ž i a, Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema, Vilnius, 1995, 2-3.

⁴ Plg., pavyzdžiui, kirčiavimui skirtas vietas ir daiktavardžių darybos aprašymą akademinėje lietuvių kalbos gramatikoje (LKG I).

⁵ A. Гирденис, Акцентуация, – Грамматика литовского языка, Вильнюс, 1985, 61–68; to paties aut., Kirčiavimas, – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1994, 49–53.

⁶ Žr. tas pačias akademines gramatikas (5 išn.), kuriose paskelbtas minėtas Girdenio tyrimas.

pirminių žodžių kirčiavimo dėsningumus iki Pakerio darbų palyginti maža ką žinojome. Tiesa, atskirų publikacijų būta, ypač metatonijos, priesaginių veiksmožodžių ir vardažodžių kirčiavimo klausimais⁷; atkreiptas dėmesys į tarptautinių žodžių kirčiavimo dėsningumus⁸. Vis dėlto pirmuoju vieno leksinio-darybinio posistemio išsamiu aprašymu, paremtu „darybinės akcentologijos“ principais, laikytinas Pakerio straipsnis apie priebalsinių priesagų vedinių kirčiavimą⁹.

Savo darbuose Pakerys yra pasiūlęs keletą analizės ir terminologijos naujovių, kurios pamažu perimamos ir kitų tyrėjų. Tai priebalsinių, arba nskiemeninių, ir balsinių, arba skiemeninių, priesagų skyrimas, įprastas kalbos istorikams, vartojantiems kitokius terminus, t. y. pirminės ir antrinės priesagos. Darybiškai neskaidomų žodžių pabaigas, neretai formaliai atitinkančias kokias nors priesagas su galūnėmis (pvz.: *alk-ūnė, pur-lėna, vėg-ėlė, rag-ąuti*) mokslininkas vadina baigmenimis¹⁰, o atsakančių žodžių pradžias, dažniausiai sutampančias su priešdėliais, - pradmenimis, pvz.: *ató-stogos, ap-valūs, -i*. Baigmenys resp. pradmenys istoriškai dažnai iš tikro yra priesagos resp. priešdėliai, o bendrinės kalbos kirčiavimo dėsningumams riba tarp sinchroninės ir istorinės žodžių darybos paprastai nevaidina didesnio vaidmens, todėl visiškai natūralu tokius žodžius prozodiškai analizuoti drauge, nesilaikant vien sinchroninės darybos kriterijų. Be to, negalima pamiršti, kad kirtis, kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų pasikartojimas yra svarbus pirminio ritmo elementas, o tiek priesaga resp. baigmuo, tiek priešdėlis resp. pradmuo implikuoja žodžiams ir tam tikrus ritminius modelius.

⁷ Lit. žr. B. S t u n d ž i a, Op. cit., 3.

⁸ Žr. K. Kuzavinis, Tarptautinių žodžių kirčio vietos dėsningumas, - Mūsų kalba, V, 1971, 11-22.

⁹ Žr. A. Pakerys, Daiktavardžių kirčiavimas: dariųjų priebalsinių priesagų vediniai, - Kalbotyra, XXXIX (1), 1988, 60-69.

¹⁰ Šis terminas bene pirmą kartą pavartotas straipsnyje: A. Pakerys, Ilgųjų balsių ir sutaptinių dvibalsių priegaidės svetimos kilmės žodžiuose, - Kalbos kultūra, LIII, 1987, 68-76. Bendrąsias žodžių dalis, neinančias darybos priemonėmis, lituanistikoje įprasta vadinti formantais, dažniausiai afikso reikšmę turinčiu morfologijos terminu (plg. op. cit., 68, 1 išn.).

Trumpai palietus Pakerio darbuose pasiūlytas analizės ir terminologijos naujoves, pats laikas grįžti prie aptariamos knygos, kurioje, beje, balsinių ir priebalsinių priesagų vediniai aptariami kartu. Kadangi knygoje teoriniai akcentologijos klausimai nesvarstomi, nepateikta vardažodžio kirčiavimo posistemio apibendrinimo¹¹, recenzentui telieka pasamprotauti dėl medžiagos analizės ir klasifikacijos, jų išsamumo bei efektyvumo. Iškart reikia trumpai drūtai pasakyti, kad faktų pateikimo ir analizės preciziškumu, patikimumu bei išsamumu vargu kam pavyktų Pakerį aplenksti. Šia prasme jis yra nudirbęs didžiulės kantrybės reikalaujantį, iš anksto metodiškai gerai suplanuotą darbą. Antai aiškindamasis akcentinių normų kodifikacijos pokyčius, mokslininkas nepraleido net antraeilių publikacijų (pavyzdžiui, straipsnių laikraščiuose), kuriose bent grybšteltas koks bendrinės kalbos kirčiavimo dalykėlis. Todėl kirčiavimo normų kodifikacijos tyrėjams aptariamoji knyga bus parankinė, bent iš dalies atstojanti ir pirminius šaltinius. Kita vertus, Pakerys daug dėmesio skiria žodžių bei jų formų kirčiavimo įvairavimui tarmėse, yra peržiūrėjęs žodynus bei kitus kalbos mokslo veikalus (pradedant Kazimiero Būgos raštais). Tad ir kalbos istorikas, dialektologas šioje knygoje ras sau vertingos medžiagos.

Kaip sakyta, medžiagą autorius klasifikuoja remdamasis žodžių darybos kriterijumi. Ar akcentologijos reikalams gryna darybinė klasifikacija yra pati geriausia, galima diskutuoti. Vos tik susiduri su galūnių bei priebalsinių priesagų vediniais, turinčiais iš pamatinio kamieno perimtą priešdėlį (pvz.: *ūžtvaras : ūžtveria, iñtakas : iñteka, paauglys : paaugti, prieauglis : prieaugti*), darybinės klasifikacijos nauda pradėdi abejoti. Mat pasirodo, kad tokiais atvejais daiktavardžių kirčiavimo dėsningumai daug daugiau susiję su priešdėliu, o ne darybos formantu (t. y. galūne arba priesaga)¹². Jeigu taip yra, klasifikacijoje reikėtų į tai atsižvelgti, išskiriant savarankišką priešdėlinių vardažodžių būrį. Tada galūnių ir priebalsinių priesagų vedinių skyriuose liktų tiksliai žodžiai be priešdėlių (dauguma - dviskiemieniai).

¹¹ Antrajame tome, kur bus nagrinėjamas skaitvardžių, įvardžių, veiksmožodžių ir tarnybinių bei ekspresinių žodžių kirčiavimas, ketinama apibendrinti visą kirčiavimo sistemą, nustatant akcentinius morfemų santykius ir hierarchiją.

¹² Plačiau žr. B. S t u n d ž i a, Op. cit., 57 t., 98 t.t.

Vienu atveju, t. y. daugiaskiemenius piminius vardažodžius su priesagas resp. priešdėlius atitinkančiais baigmenimis resp. pradmenimis aptardamas priesagų resp. priešdėlių vedinių skyriuose, į darybą (bent jau sinchroninę), neatsižvelgia ir knygos autorius. Ta aplinkybė, kad ne visų daugiaskiemenių pirminių vardažodžių baigmenys turi atitikmenų tarp priesagų, duoda progą atkreipti dėmesį į vieną smulkesnį leksikos akcentinės klasifikacijos dalyką. Laikantis Pakerio požiūrio, tokios pat ritminės-akcentinės sandaros žodžiai, pvz., *viesulas* 3^a ir *riėšutas*, *kiáuukutas* (3^a), atsiduria skirtingose vietose: pirmasis - priesagų vedinių skyriuje (plg. priesagos *-ulas* vedinius *gėdulas*, *gniūžulas* etc.), kiti du - tarp pirminių žodžių (mat priesagos *-utas* vedinių bendrinėje kalboje nėra¹³).

Paskutinė su medžiagos klasifikacija susijusi problema, kurią norėčiau čia paliesti, yra tokia: kas darinių klasifikacijoje hierarchiškai turėtų būti svarbiau - afiksas ar kirčiuotė? Pakerys renkasi kirčiuotę, todėl to paties afikso vedinių analizės kartais gali tekti ieškoti net per keturias vietas. Jei gu rinktumėmės afiksą (darybos formantą), visą analizę turėtume vienoje vietoje.

Šie pasvarstymai, beje, kilę ne recenzuojamą knygą skaitant, o pačiam su leksikos akcentine klasifikacija keletą metų „galynėjantis“, nė kiek nesusumažina Pakerio veikalo vertės. Veikalo, kuris, ypač pasirodžius antrajam tomui, užpildys akivaizdžią lietuvių kalbos prozodijos akademi- nių tyrimų spragą¹⁴.

Bonifacas Stundžia

¹³ Deminutyvų priesagą *-utas* pažįsta kai kurios pietinės lietuvių kalbos ploto šnekos, pvz.: *langūtas* 'langelis' (LKG I § 413)

¹⁴ Recenzijose įprasta atkreipti dėmesį į korektūros klaidas, šiaip visokius riktus. Šioje be galo sudėtingos korektūros knygoje formalioji pusė taip pavyzdinčiai sutvarkyta, kad tiesiog nekyla ranka kelti aikštėn vieną kitą pastebėtą smulkmeną. Ap- gailestauti reiktų dėl prastokos spaudos kokybės, bet tai jau ne autoriaus kaltė.